

Тема 5

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ І НЕЛЮДСЬКОГО СТАВЛЕННЯ

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

Особливістю *свободи від катувань та жорстокого поводження* є те, що це право *абсолютне*¹ за своєю захищеністю і не має жодних обмежень. Навіть його формулювання найкоротше порівняно з іншими статтями міжнародних документів.

Історія застосування тортур охоплює чи не всю історію людства і складає одну з її найбільш ганебних сторінок. Незважаючи на те, що внаслідок поширення ідей гуманізму й Просвітництва у більшості європейських країн тортури були офіційно заборонені у другій половині XVIII – першій половині XIX століть, практика застосування катування та жорстокого й такого, що принижує людську гідність, поводження не зникла і продовжує мати місце в сучасному суспільстві.

Узаконена практика тортур та їх системне застосування у недавній історії – як, наприклад, у Третньому райху чи сталінському СРСР – дають зразок повного нехтування нормами гуманізму, моралі та суперечать людській природі. Сам факт застосування тортур заперечує людську гідність у самій її суті, а тому підлягає повній забороні.

У практиці застосування цієї норми склалися критерії, що дозволяють досить чітко дати визначення поняттям, які містяться у самих статтях про заборону катувань. Так, наприклад, під поводженням, що принижує гідність, розуміється таке ставлення, яке викликає у людини відчуття страху, тривоги та неповноцінності, здатних принизити її, довести до тваринного стану і зрештою зламати фізичний та психологічний спротив.

Україна, на жаль, і сьогодні є однією з країн Європи, що займає перші місця за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини щодо порушення цього права. Низка справ, виграних українськими громадянами у Європейському суді, свідчить про системну практику застосування тортур у органах МВС, пенітенціарних органах. Для ефективного запобігання катуванням та жорстокому поводженню докладають зусилля не лише правозахисні організації, а й держава поступово приєднується до міжнародних програм і робить спроби реформування та створення національного *превентивного* (запобіжного) механізму.

Матеріали навчального модуля, присвячені забороні катування та нелюдського, жорстокого поводження, не містять кроку роботи зі справами ЄСПЛ, які розглядають порушення вищезгаданого права. Це пов'язано не з відсутністю таких справ – на жаль, архіви ЄСПЛ мають багато кейсів, дотичних до теми. Однак у них нерідко міститься опис катувань і жорстокого, такого, що принижує людську гідність, поводження і покарання, що є певним викликом для їх використання у навчальному процесі. Аби не розповідати про способи мордування людини людиною, автори у даному навчальному модулі обмежилися роботою з повідомленнями ЗМІ, які піднімають проблему застосування тортур у місцях з обмеженою територією свободи. У той же час викладачі за потреби можуть самостійно знайти багато іншого матеріалу, крім представленого у матеріалах для учасників заняття, за поданими посиланнями.

З огляду на те, що однією з серйозних проблем у вихованні підлітків є протидія деструктивним видам поведінки, таким, як *стигматизація*, цькування, знущання тощо – вивчення матеріалу цієї теми може мати особливий навчально-виховний ефект. Слід взяти до уваги, що подібні негативні дії підлітків часто малопомітні педагогам, проте добре відомі школярам, схильним їх приховувати. Саме тому вивчення даної теми у різних цільових групах має спиратися на вікові та емоційні особливості підлітків, студентів чи педагогів.

Навчальний матеріал скомпонований таким чином, що дає можливість викладачу поглибити розуміння цінності людської гідності, збільшити правові знання слухачів, отримати досвід аналізу складних суспільних ситуацій та мотивувати учасників заняття до вироблення стійкого негативного ставлення до порушень прав людини в минулому та сучасному житті.

¹ Див. словник з визначенням терміна «абсолютне право» на с. 133.

ХІД ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Мета і завдання	<ul style="list-style-type: none"> ■ надати розуміння суті права на заборону катувань та жорстокого поводження як абсолютного права, надати розуміння правового підґрунтя права на заборону катувань та жорстокого поводження; ■ надати знання про використання практики катувань і жорстокого поводження нацистською та сталінською владою (на основі аналізу відеоінтерв'ю та історичних текстів); ■ розвивати навички усвідомленого та коректного використання понять зі сфери права на заборону катувань та жорстокого поводження; ■ розвивати навички критичного мислення через аналіз різних первинних і вторинних джерел, таких, як відеосвідчення, юридичні та історичні документи, публікації тощо; ■ формувати різко негативне ставлення до фактів катувань та жорстокого поводження, надати розуміння актуальності проблеми в сучасному українському суспільстві.
Ключові слова та поняття	Тортури (катування), людська гідність, жорстоке та таке, що принижує людську гідність, поводження, превентивний механізм, абсолютне право, стигматизація.
Методичні прийоми та техніки	Аналіз відеосвідчень, правових документів, публікацій ЗМІ; загальне обговорення, робота в малих групах, міні-лекція, дискусія.
Зв'язок з іншими темами посібника	Право на справедливий суд; Заборона дискримінації; Праця, вільна від примусу; Свобода думки, совісті та віросповідання; Ідентичність і людська гідність; Права дитини.
Час	100-120 хв. навчального часу.

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Випереджаюче завдання

Запропонуйте учасникам заняття напередодні переглянути короткий відеоролик «Тортури заборонені»². Попросіть під час перегляду коротко занотувати відповіді на такі запитання:

- *Про що розповідають підлітки?*
- *Що могло стати причиною такого ставлення до них?*
- *Хто відповідальний за вчинене?*
- *Чи можна вважати дії, про які розповідають герої відеоролика, жорстоким поводженням або тортурами? Чому?*

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 [20-25 хв.]

Методи: робота з поняттями та правовими документами, загальне обговорення, робота в парах, міні-лекція.

1. Повідомте учасникам заняття його тему та мету. Проведіть вступну бесіду за такими запитаннями:

- *Що таке тортури?*
- *Яке поводження можна назвати жорстоким?*

² Режим доступу до відео: <http://ru.humanrights.com/what-are-human-rights/videos/no-torture.html>,
<http://www.youtube.com/watch?v=dW12Q8ue1iA>,
<http://ru.youthforhumanrights.org/what-are-human-rights/videos/no-torture.html>

- Як розуміти поняття «приниження людської гідності»?
- Чому у багатьох містах різних країн (Амстердам, Будапешт, Сан-Марино, Мальта, Москва, Санкт-Петербург, Прага тощо) є музеї історії катувань*? Якою може бути мета створення та відвідин такого музею?

2. Записані на окремому аркуші статті Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції та Конституції України помістіть на дошку (Додаток 1). Проведіть міні-лекцію про міжнародні норми, що забороняють тортури та жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження і покарання³. Під час міні-лекції поясніть, що протягом заняття будуть використовуватися саме ті поняття, які містяться у рішеннях Європейського суду з прав людини, оскільки саме цією інституцією зібрана доволі велика практика із застосування ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Попросіть учасників заняття прочитати вголос статтю: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Зверніть увагу на те, що:

- це найкоротша стаття Конвенції;
- це одна з двох статей Конвенції, яка не передбачає і, відповідно, не допускає жодних обмежень цього права – тобто стосується абсолютних прав (які не можуть обмежуватися за жодних обставин чи умов, навіть у разі боротьби з тероризмом чи організованою злочинністю (за потреби скористайтеся прикладом із вказаного посилання⁴).

3. Надайте учасникам заняття Додаток 2. Наголосіть, що тут використані фрагменти тексту з видання «Путівник Європейською конвенцією про права людини», який є авторським посібником, котрий роз'яснює практику використання статей Європейської конвенції про захист прав людини, і у ньому використовуються офіційні матеріали Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини.

Попросіть на основі запропонованих прикладів (Додаток 3) назвати критерії розмежування та пояснення основних понять ст. 3 Конвенції: *катування, нелюдське поводження, нелюдське ставлення чи покарання*, а також підходи Європейського суду до визначення понять *тортури, нелюдське ставлення та покарання чи ставлення, що принижує гідність*. Повідомте, що крім розуміння суті поняття «ступінь жорстокості поводження», варто знати роз'яснення, як тлумачити жорстоке поводження з ув'язненими, екстрадицію і висилання, дискримінацію та тілесні покарання неповнолітніх⁵. Під час роботи з Додатком 3 відобразіть визначення термінів зі словника цього модуля на проекторі або запишіть їх на дошці, запропонуйте учасникам занотувати їх – вони можуть стати доречними у подальших заходах модуля.

* Під час обговорення цього запитання зверніть увагу на те, що ці музеї відкривалися у різний час і відображають реальні місцеві історії, зокрема такий аспект, як розслідування злочинів та цінності суспільства і державної влади у конкретний історичний період у певній країні. Поясніть, що історичні обґрунтування для створення цих музеїв могли бути різними, проте основна ідея залишається однаковою.

³ Наприклад, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. – Режим доступу до електронного ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085

⁴ У справі «Aksoy v. Turkey» (1996 р.) заявник був заарештований під час операції проти Курдської робочої партії (ПКК), курдської сепаратистської організації в південно-східній Туреччині. Перебуваючи під вартою, заявник піддавався тортурам. При розгляді можливості застосування статті 3 Суд заявив в пар. 62, що «навіть у найважчих обставинах, таких, як боротьба з організованим тероризмом і злочинністю, Конвенція повністю забороняє застосування катувань або нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». У справі «Saadi v. Italy» (2008 р.) заявнику загрожувала депортація до Тунісу на підставі того, що він представляв загрозу національній безпеці. Суд зазначив, що «в наш час всі держави стоять перед величезними труднощами в справі захисту суспільства від тероризму. Тому сьогодні не можна недооцінювати безпеку тероризму, а також ту безпеку, яку він представляє для суспільства. Тим не менш, це не повинно ставити під сумнів абсолютну природу статті 3».

⁵ Див: Донна Гомиенс. Путеводитель по Европейской конвенции о правах человека. © Совет Европы, 1991, 1998. С. 15–17. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.frpc.ru/files/07.pdf>

Крок 2 [35-40 хв.]**Методи: аналіз відеосвідчень, міні-лекція, робота в групах, загальне обговорення.**

4. Об'єднайте учнів у три групи та запропонуйте проаналізувати фрагменти відеосвідчень, надавши інформацію про свідків та історичні обставини, про які вони говорять. За можливості проведення заняття в аудиторії, де є мінімум три комп'ютери, перегляд відеоінтерв'ю та їхній аналіз на основі додаткової інформації запропонуйте в окремих групах. Якщо такої можливості нема – перегляньте три фрагменти у загальному колі, наголосивши, що кожна група буде аналізувати лише один відеокліп.

Ім'я	Інформація про свідка ⁶
Никифор Яхненко [03:30]	народився на Вінничині у сім'ї хліборобів. У передвоєнні роки працював у видавництвах вінницьких газет. У 1937 був заарештований та засуджений до 6 років за критику дій місцевого партійного керівництва. Після війни у 1947 році за наклепом знову був заарештований та засуджений до 20 років каторги. Звільнився в 1962 році.
Сергій Сушон [03:00]	розповідає про період сталінських репресій др. пол. 30-х років, жертвою яких став його батько. Будучи звинуваченим у шпигунстві на користь Японії, батько зазнав катувань та нелюдського ставлення за час перебування під слідством та у в'язниці.
Ілля Пендерецький [02:10]	разом з близькими родичами був заарештований у 1949 році за зв'язки з ОУН-УПА. Перебуваючи у Івано-Франківській тюрмі під слідством зазнав катувань та хотів покінчити життя самогубством. Свідок розповідає про катування та нелюдські умови перебування у тюрмі.

 Після перегляду попросіть кожну групу розповісти міні-історію людини, чий свідчення вони слухали, використовуючи слова і вислови з відеоінтерв'ю. Проведіть загальне обговорення за такими запитаннями:

- Про що розповідає свідок?
- Коли і де відбувалися описувані події?
- Ким були люди, які мордували інших громадян?
- Як, відповідно до поданих раніше правових визначень, можна кваліфікувати дії представників влади?
- Чи були подібні випадки поодинокими, випадковими чи масовими, закономірними? З чого можна зробити такий висновок?

5. Запропонуйте усім разом переглянути фрагмент спогадів **Василини Сітко** [03:50], надавши коротку інформацію про свідка.

Василина Сітко з Київщини була 15-річною вивезена на примусові роботи до Німеччини. Свідок розповідає про перебування у неволі: про тортури та нелюдські умови життя. Окремий факт з розповіді стосується катувань у зв'язку з вимогою дактилоскопії остарбайтерів, які відмовлялися від неї через віросповідання.

 Проведіть обговорення:

- Про що розповідає свідок?
- Коли і де відбувалися описувані події?

⁶ Біографії респондентів ви знайдете на с. 285.

- Чому Василю «купував пан»?
- Як карали за спробу втечі з табору?
- Як досягли згоди на дактилоскопію⁷?

За потреби уточніть, що для дівчат, яких згадує Василю, дактилоскопія могла сприйматися як дія, що не відповідає вимогам релігії, суперечить вірі, а тому може розглядатися як втручання у свободу релігії та ставлення, яке навмисно спричиняє моральні чи фізичні страждання і не може бути виправданим у даній ситуації; спричинення сильного фізичного чи душевного страждання (наприклад, зараз віряни окремих конфесій не бажають отримувати ідентифікаційні коди і тому їм дозволено замість них вказувати номер та серію паспорта).

6. Повторіть запитання: Чи були подібні випадки поодинокими, випадковими чи масовими, закономірними? З чого можна зробити такий висновок? Вислухавши відповіді учасників заняття, додайте у вигляді міні-лекції інформацію з матеріалів для вчителя про практику застосування катувань⁸ і жорстокого поводження в сталінському СРСР та нацистській Німеччині задля створення атмосфери страху (Текст 1 в матеріалах для викладачів).

 Поставте підсумкові запитання:

- Чому влада тоталітарних політичних режимів так масово використовує тортури проти власного населення?
- Чому тортури та жорстоке поводження вважаються найбільшим приниженням людської гідності? (Під час обговорення даного питання попросіть пригадати поняття гідності, ідентичності з теми 1, якщо це заняття проводилося).

Крок 3 [20-25 хв.]

Методи: робота в групах, аналіз повідомлень ЗМІ, дискусія.

7. Об'єднайте учасників заняття у 4 групи, роздайте кожній групі одну з публікацій ЗМІ, що стосується проблеми тортур у міліції (Додатки 4, 5, 6, 7). Слухачі мають ознайомитися зі змістом повідомлень та відповісти на запитання до них, розміщені у кожному додатку.

 Заслухайте відповіді груп та обговоріть проблему катувань у міліції:

- Чому катування та нелюдське ставлення вважаються системною проблемою порушення прав людини в Україні?
- Якими можуть бути шляхи вирішення проблеми?

8. Поясніть, що сьогодні в Україні створюється *превентивний механізм*, відповідно до якого Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право відвідувати певні місця без попереднього повідомлення про час і мету відвідування. Перелік таких місць, що не є вичерпним (Додаток 8), варто приготувати заздалегідь та роздати в групи. Попросіть кожну групу обрати дві-три назви установ, які може відвідувати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, та пояснити, чому саме ці установи повинні мати такий вид контролю з боку цієї

⁷ Дактилоскопія – надання відбитків пальців чи долоні в цілому. Використовується для ідентифікації особи в кримінальному праві.

⁸ Беручи до уваги, що ця тема – найбільш болюча та шокуюча серед тем посібника, матеріали якого назагал чутливі, викладачу слід особливо обережно поводитися з описами катувань як з історичних, так і з сучасних прикладів. Якщо частина учасників заняття емоційно вразливі, варто утриматися від опису катувань.

посадової особи. За можливості можна приготувати «лото» з окремими аркушами, на яких будуть надруковані чи написані назви цих установ з Додатка 8. Тоді учасників заняття слід попросити обирати випадкові аркуші та просити представників інших груп пояснювати, чому ці установи мають особливо контролюватися з огляду на можливі порушення права на заборону катувань та жорстокого і такого, що принижує людську гідність, поводження.

Крок 4 [20-25 хв.]

Метод – загальне обговорення.

9. Попросіть учасників заняття пригадати зміст відеоролика, який вони мали переглянути напередодні. Вислухайте короткі відповіді на запитання:

- *Про що розповідають підлітки?*
- *Хто відповідальний за вчинене?*
- *Чи можна вважати дії, про які розповідають герої відеоролика, жорстоким поводженням або тортурами? Чому?*

Поясніть, що факти побиття та знущання над підлітками в школі, які згадувалися, скоріш за все, не можна віднести до катувань чи нелюдського ставлення, оскільки ми не знаємо, чи здійснювалися вони агентами держави – представниками влади. Проте, як зазначав Європейський суд з прав людини у справі Костелло – Робертс, в цілому держава несе відповідальність по тих справах, де вона не змогла забезпечити для всіх осіб, що перебувають під її юрисдикцією, права і свободи, надані згідно з Конвенцією. Учні в школах – приватних або державних – повинні користуватися своїми правами, зазначеними у Конвенції, серед яких – права, що впливають зі статті 3. Виходячи з цього, Суд встановив, що держава може бути визнана відповідальною у справах, котрі дотичні до шкільних правил у цілому, а також до шкільної дисципліни. Також слід зазначити, що дитина, котра перебуває у стінах навчального закладу, незалежно від форми власності, перебуває під захистом від жорстокого поводження⁹.

10. За наявності часу в учнівській аудиторії можна провести дискусію з розв'язання моральної дилеми. Використання цього методу може допомогти зрозуміти складність повсякденного вибору у поведінці людини та індивідуальну відповідальність щодо кожного вибору.

Ознайомте учнів з такою ситуацією: «Ви йдете шкільним коридором і бачите, як старшокласник дає ляпасів молодшому школяреві. Ви чуєте, що він вимагає грошей».

Запитайте, якою буде реакція учнів. Вислухайте відповіді.

Далі крок за кроком пропонуйте учням певні зміни та доповнення до ситуації.

«Цей старшокласник – ваш однокласник, авторитет класу».

«Він – ваш найкращий друг з дитинства».

«Ви посварилися з ним місяць тому і не розмовляєте».

«Його мама – ваш репетитор з англійської мови».

«Вона – завуч вашої школи».

«Він стверджує, що малий вкрав у нього гроші з куртки».

«Малий – ваш сусід».

«Ваші батьки – давні друзі».

«Ви час від часу залишаєтеся доглядати малого хлопця, коли його батьки у відрядженні».

⁹ Зауваження ООН загального порядку № 8 «Право дитини на захист від тілесних покарань та інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів покарання»: <http://juvenile.org/index.php?showtopic=561>

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧАСНИКІВ ЗАНЯТТЯ

Додаток 1. Офіційний документ

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Загальна декларація прав людини

Стаття 3 (1). Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Конституція України

Додаток 2.**Правозахисники роз'яснюють¹⁰**

Права, які захищаються статтею 3 Конвенції, безпосередньо пов'язані з недоторканністю особи і людською гідністю. Заборона піддавати катуванню, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню є надзвичайно серйозним за своєю природою правом. Однак, у той самий час критерії, які дозволяють визначити, чи порушила держава це право, значною мірою суб'єктивні.

Враховуючи ці два аспекти Комісія і Суд у більшості випадків доволі суворо тлумачили положення статті 3.

1. Ступінь жорстокості поводження

<p>У справі Данія, Франція, Норвегія, Швеція і Нідерланди проти Греції (Справа Греції 1969) Комісія визначила ступінь тяжкості забороненої поведінки таким чином:</p>	<p>При розгляді справи Ірландія проти Об'єднаного Королівства (1978) Суд дещо змінив ці норми:</p>
<p><i>Катування:</i> нелюдське поводження, що має на меті отримати інформацію чи зізнання, або покарати.</p> <p><i>Нелюдське поводження чи покарання:</i> таке поводження, яке навмисно спричиняє серйозні моральні чи фізичні страждання і не може бути виправданим у даній ситуації.</p> <p><i>Таке, що принижує гідність, поводження або покарання:</i> поводження, яке брутально принижує людину перед іншими й примушує її вчиняти проти власної волі чи совісті.</p>	<p><i>Катування:</i> навмисне нелюдське ставлення, яке спричиняє серйозні й жорстокі страждання.</p> <p><i>Нелюдське поводження чи покарання:</i> заподіювання сильного фізичного і психічного страждання.</p> <p><i>Таке, що принижує гідність, поводження або покарання:</i> погане ставлення такого ґатунку, котре спрямоване на те, аби викликати у жертви почуття страху, пригніченості й неповноцінності, з метою зневажити, принизити або зламати фізичний і моральний спротив.</p>

З навчального посібника

«Путівник Європейською конвенцією про права людини»

¹⁰ Донна Гомиенс. Путеводитель по Европейской конвенции о правах человека. © Совет Европы, 1991, 1998. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.frpc.ru/files/07.pdf>

Додаток 3. Мовою Європейського суду з прав людини¹¹

А) У справі «Çakıcı v. Turkey» (1999 р.) потерпілий був затриманий силами безпеки на південному сході Туреччини, після чого зник. Суд встановив, що існують факти, які свідчать про те, що жертву піддали дії електрошоку; свідки бачили, що він весь у крові; їм сказали, що його побили, у нього було зламано ребро і проломлена голова. Суд зробив висновок, що таке ставлення рівнозначно тортурам.

Б) У справі «Chamber v. Russia» (2008 р.) заявник під час проходження військової служби страждав від періодичних болів у колінах, раніше неодноразово отримуючи з цього приводу медичну допомогу в медпункті своєї частини. Зокрема, з цієї причини заявник був звільнений від фізичної та стройової підготовки. Незважаючи на це, в якості покарання за погане прибирання казарми, йому було наказано зробити 350 присідань, що призвело до інвалідності заявника. Суд підкреслив, що хоча важка фізична підготовка невід'ємно входить у військову дисципліну, вона не повинна загрожувати здоров'ю і добробуту військовослужбовців, так само, як і принижувати їхню людську гідність. Суворість такого покарання не можна пояснити будь-якою дисциплінарною або військовою необхідністю. Відповідно, Суд постановив, що заявник був підданий нелюдському виду покарання в порушення статті 3.

В) У справі «Tomasi v. France» (1992 р.) медичні свідоцтва підтвердили наявність на тілі заявника синців, а також те, що вони були отримані у часовий проміжок, коли він утримувався в поліцейській дільниці. Суд зазначив, що медичні свідчення говорять про інтенсивність і множинність ударів. Суд дійшов висновку, що подібне ставлення має бути кваліфіковане як нелюдське і таке, що принижує гідність, ставлення.

Г) У справі «Dougoz v. Greece» (2001 р.) заявника протягом кількох місяців утримували в брудній камері, в якій часто було по 10 чоловік, при поганих санітарних умовах, і де не було ліжок, матраців, простирадл, ковдр. Суд ухвалив, що такі умови були рівносильні покаранню чи ставленню, що принижує гідність.

Ґ) У справі «Hutardo v. Switzerland» (1994 р.) заявнику дозволили звернутися до лікаря лише через 6 днів після того, як він попросив про медичну допомогу, тобто приблизно через 8 днів після арешту. Рентген показав, що у нього зламано ребро. Комісія визнала порушення статті 3.

¹¹ Адаптовані та скорочені тексти О. Войтенком.

Додаток 4. Повідомлення ЗМІ

За харківських міліціонерів заплатить Україна¹²

Два з половиною роки Афанасьєв витратив на «ходіння по муках» українського правосуддя. Ще стільки часу зайняло листування зі Страсбурзьким судом і розгляд справи. Олексія Афанасьєва побили в березні 2000-го. Співробітники міліції затримали 35-річного підприємця за підозрою в шахрайстві. Як стверджує сам Афанасьєв, у Київському райвідділі на нього наділи наручники, а для того, щоб охочіше зізнавався, побили. Під тиском міліціонерів Афанасьєв підписав усі папери. Через три дні на підставі цих свідчень йому пред'явили звинувачення, але випустили під підписку про невиїзд. З райвідділу Афанасьєв потрапив не додому, а в лікарню. Лікарі зафіксували численні тілесні ушкодження: синці, забої та травму вуха, через яку наступила часткова глухота. Судово-медична експертиза підтвердила, що дата нанесення побоїв збігається з часом, коли Афанасьєв перебував у райвідділі. Через місяць, вийшовши з лікарні, Афанасьєв пішов до прокуратури. За словами його адвоката Аркадія Буценка, підзахисний подав заяву з проханням порушити кримінальну справу, розслідувати обставини його побиття і покарати винних працівників міліції. У прокуратурі Київського району Харкова Афанасьєву відмовили, пославшись на «відсутність складу злочину». Однак, як значиться в матеріалах справи, після скарги Афанасьєва міліціонерів усе ж викликали в прокуратуру, щоб «допитати».

«Міліціонери, звичайно ж, говорили, що вони тут ні до чого. Він нас обмовляє, тому що він притягується до кримінальної відповідальності і хоче втекти від покарання», – розповідає Буценко.

Далі «справа Афанасьєва» почала «кружляти» від прокурора до прокурора, її то відкривали, то закривали. Фактично розслідування справи почалося через рік після інциденту, коли шансів на те, що будуть знайдені якісь істотні докази, майже не залишалося. Були призначені нові експертизи. Друга тілесних ушкоджень не виявила. А третя, яку проводили фахівці Київського головного бюро судово-медичних експертиз, підтвердила, що побої таки були.

«Все це тривало досить довгий час, – говорить адвокат. – І триває досі, тому що в мене немає відомостей про те, що розслідування цієї справи завершено і є якийсь результат чи ніякого результату. У всякому разі, ні у мене, ні у Афанасьєва такої інформації немає».

В Європейський суд з прав людини Афанасьєв, за його власним визнанням, звернувся «від безнадії», зневірившись домогтися хоча б судового розгляду справи в Україні. У вересні 2002 року Олексій та його адвокат подали скаргу до Європейського суду, з кількома сотнями документів в якості доказів на додачу.

У заяві, відправленій до Страсбурга, Афанасьєв звинувачував Україну в порушенні Європейської конвенції про захист прав людини («жорстоке поводження з людиною, що перебуває під вартою, і відсутність ефективних способів правового захисту»).

Питання для обговорення:

- *Яка причина катувань Афанасьєва?*
- *Чому його справа так і не була розслідувана своєчасно?*
- *Яке ваше ставлення до наведених фактів?*
- *Яким могло бути рішення Європейського суду у цій справі?¹³*

¹² Шекера С. За харьковских милиционеров заплатит Украина. – Електронний ресурс: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи «Права людини в Україні»: <http://khp.org/index.php>. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1114802848>

¹³ Рішення у справі Афанасьєва можна подивитися тут: http://www.minjust.gov.ua/?do=d&did=164&sid=about_int_2_1 або <http://www.khp.org/index.php?id=1112866778>

Додаток 5. Повідомлення ЗМІ

Кожні 30 секунд від насильства в міліції страждає один українець — правозахисники¹⁴

Кожні 30 секунд від незаконного насильства в українській міліції страждає людина. Такі результати дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини та Харківського інституту соціальних досліджень. У МВС відкидають більшість конкретних звинувачень правозахисників. Однак у міліції погоджуються, що проблема насильства існує, та обіцяють її долати разом із громадськістю.

Кілька років тому київського бізнесмена Олександра Головка запросили до одного з районних управлінь міліції Києва на бесіду. Не відчуваючи за собою жодної провини, Олександр прибув до відділка. Про те, що було далі, розповів його адвокат Юрій Мартиненко. «Його скрутили наручниками до батареї, били всім відділом карного розшуку райуправління міліції, били позвірчому, зробили тяжку черепно-мозкову травму, потім сфальсифікували статтю 185 Адміністративного кодексу України "Непокоря співробітникам міліції" і притягнули на другий день до суду. Весь його одяг був залитий кров'ю, а ті співробітники міліції – у них у всіх були опухлі руки, бо вони його били кулаками», – зазначив адвокат.

Так відбувається, бо оцінкою роботи міліції є відсотковий показник розкриття злочинів, чого немає в жодній цивілізованій країні світу, говорить Юрій Мартиненко. А на отриманні визнання в скоєнні злочину базується вся система дізнання і слідства в Україні.

Ситуація з катуванням в міліції погіршується, говорить Євген Захаров, голова Української Гельсінської спілки з прав людини. Так, у 2011 році від насильства в міліції постраждав майже мільйон (980 тисяч) українців. Це значить, що кожну хвилину в органах внутрішніх справ від знущань потерпають 2 людини. Це найбільша цифра за всі роки досліджень, зауважує Захаров.

«Згідно з нашим дослідженням, за 5 років, у період із 2005 по 2009 рік оцінка кількості постраждалих від незаконного насильства становила 1 мільйон 300 тисяч людей по всій країні. У 2010 році – це 790 тисяч. Це означає, що кожні 40 секунд хтось піддається насильству в міліції. У 2011 році ця цифра ще більше зросла і досягла 980 000!»

У МВС запевняють, що всі факти порушень перевіряють і розслідують. Начальник відділу моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ Макар Барило говорить: щоб запобігти випадкам катувань у правоохоронних органах, міністерство налагоджує співпрацю з громадськими організаціями.

«Хочу подякувати тим громадським організаціям, які надають практичну допомогу у відновлення роботи мобільних груп контролю. Йдеться саме про залучення громадськості до контролю за умовами утримання громадян у кімнатах затриманих, ізоляторах тимчасового тримання. Найближчим часом буде підписано наказ, буде налагоджений механізм, який забезпечуватиме зменшення всіх негативних наслідків, які призводять до порушення прав громадян», – зазначив Барило.

Правозахисники, зі свого боку, кажуть, що найсуворіший контроль над працівниками міліції повністю ситуації не змінить – необхідно міняти психологію правоохоронців.

Питання для обговорення:

- Про що може свідчити статистика скарг на тортури та нелюдське ставлення в органах міліції, наведена у статті?
- Яку причину тортур у міліції називають правозахисники?
- Яке ваше ставлення до наведених фактів?
- Що може вплинути на вирішення проблеми тортур в органах МВС?

¹⁴ Марічка Набока. Кожні 30 секунд від насильства в міліції страждає один українець — правозахисники. – Електронний ресурс: www.radiosvoboda.org. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24479225.html>

Додаток 6. Повідомлення ЗМІ

Правоохоронці продовжують вибивати зізнання¹⁵

Більше восьми тисяч скарг подали у Генпрокуратуру громадяни України, які постраждали від жорстоких дій міліціонерів у райвідділах і слідчих ізоляторах. Про це заявив Радіо Свобода правозахисник Євген Захаров. Тим часом, у суди доходить лише невеликий відсоток справ. Днями дві справи проти тернопільських міліціонерів, які катували затриманих, прокуратура Тернопільської області таки передала до суду. Торік правоохоронці провели обшук у будинку чоловіка, якого підозрювали у причетності до крадіжки у помешканнях, але все відбувалось без присутності господаря, без понятих і складання протоколу. Через кілька годин міліціонери знову приїхали до будинку, але на цей раз побили чоловіка і забрали у райвідділ, де намагались силою змусити підозрюваного зізнатись у скоєнні злочину. Його били доки він не втратив свідомість. Чоловіка примусили написати заяву, що він отримав побої не у райвідділі міліції, і відпустили додому.

Оскільки у справі були свідки, доведено побиття, тому вона і потрапила у суд, пояснив Голова правління Української Гельсінської спілки з прав людини Євген Захаров. Але це радше виняток у силовій системі. За словами правозахисника, сьогодні Україна за кількістю випадків щодо застосування катувань і тортур у слідчих ізоляторах і райвідділах міліції повернулась у 2004 рік. Експерт наводить цифри: у 2010 році майже 800 тисяч громадян України постраждали від дій міліціонерів, а минулого року таких було близько мільйона. За даними правозахисних організацій, така ситуація спостерігалась 8 років тому. Торік у слідчих ізоляторах і райвідділах міліції померли 37 людей. Тобто правоохоронці силовим методом поліпшують звітність з розкриття злочинів.

Зупинити масове явище вибивання свідчень можна буде тільки тоді, коли новим Кримінально-Процесуальним кодексом буде передбачена обов'язкова присутність адвоката при першому допиті, переконаний правозахисник. До того ж Європейський суд з прав людини все частіше вимагає від українських судів скасувати рішення, коли докази проти людини добивались незаконним шляхом. Якщо Верховний Суд України надасть рекомендації не брати до уваги такі незаконні докази, то таке явище, як катування і тортури, мали б зникнути з правоохоронних органів, сподівається Євген Захаров.

Катування і тортури залишились на ментальному рівні силових структур ще від часів НКВС і припинити цю масову епідемію доволі складно, допоки міліціонерам необхідно виконувати план розкриття злочинів задля галочки. Тому для постраждалих останньою надією на справедливість залишається лише Європейський суд з прав людини.

Питання для обговорення:

- *Де і чому, зі слів правозахисників, тортури є постійним явищем?*
- *Які основні причини того, що міліція використовує катування для «розкриття злочинів»?*
- *Яке ваше ставлення до наведених фактів?*
- *Що може змінити ситуацію на краще?*

¹⁵ Галина Терещук. Правоохоронці продовжують вибивати зізнання. – Електронний ресурс: www.radiosvoboda.org. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24506265.html>

Додаток 7. Повідомлення ЗМІ

В Києві пройшла акція в підтримку жертв катувань¹⁶

26 червня 2012 року, в Міжнародний день на підтримку жертв катувань, правозахисники з Amnesty International в Україні, Української Гельсінської спілки з прав людини, Харківської правозахисної групи, Фондації регіональних ініціатив та Центру інформації про права людини провели всеукраїнську акцію-виставу, в якій візуально продемонстрували необхідність створення системи належного розслідування численних випадків катувань в Україні.

Акція одночасно пройшла у Києві, Луганську, Харкові, Чернігові. В Запоріжжі проведення акції заборонили.

Застосування катувань є грубим порушенням прав людини і суворо засуджується міжнародним правом, зокрема, Загальною декларацією прав людини, яка у статті 5 передбачає, що *«ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання»*.

Катування і жорстоке поводження в міліції в Україні набули системності, про що правозахисники неодноразово звітували в своїх доповідях, які є універсальними документами і використовуються національними та міжнародними організаціями для оцінки загального стану з правами людини в Україні.

Більше того, спостерігається збільшення випадків порушень прав людини з боку міліції. Якщо за даними соціологічних досліджень, які щороку проводить Харківський інститут соціальних досліджень спільно з Харківською правозахисною групою, в 2010 році жертвами незаконного насилля тільки в міліції стали 780–790 тисяч українців, то в 2011 році ця цифра зросла майже до 1 млн.

Цим порушенням сприяє культура безкарності правоохоронців в Україні. На скарги, які базуються на добре обґрунтованих звинуваченнях у серйозних порушеннях прав людини, часто дають стандартну відповідь щодо «відсутності складу злочину». Єдиним органом, уповноваженим законодавством України на проведення розслідування скарг на погане поводження з боку правоохоронців, є прокуратура. Однак прокуратура не спроможна провести ефективне розслідування таких скарг через свою подвійну відповідальність: з одного боку, вона відповідає за перевірку законності дій міліції, а з другого – підтримує обвинувачення у суді, а відтак, має тісні операційні зв'язки з працівниками міліції.

Європейський суд з прав людини в своєму рішенні «Каверзін проти України» зазначив, що тортури і відсутність ефективного розслідування фактів катувань з боку прокуратури є системною проблемою для України.

Під час акції правозахисники закликали Президента України негайно розпочати процес створення незалежного органу для розслідування випадків порушення прав людини з боку правоохоронців.

Питання для обговорення:

- Як ви розумієте зауваження Європейського суду з прав людини, що «тортури і відсутність ефективного розслідування фактів катувань з боку прокуратури є системною проблемою для України»?
- Чому правозахисники звертаються до Президента України з вимогою вплинути на проблему тортур в Україні?
- Що можуть зробити та яку роль можуть відігравати громадські організації у вирішенні проблеми тортур в Україні?

¹⁶ В Києві пройшла акція в підтримку жертв катувань. – Електронний ресурс: Українська Гельсінська спілка з прав людини: <http://helsinki.org.ua/index.php>. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1340715353>

Додаток 8. Мовою документа

Перелік місць, що не є вичерпним, який може відвідувати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини:

- місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, зокрема ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні;
- кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні дома, кримінально-виконавчі установи;
- приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи;
- військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони;
- спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів внутрішніх справ;
- спеціалізовані автомобілі (зокрема спеціалізовані автомобілі з конвоєм), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування; психіатричні заклади;
- пункти тимчасового розміщення біженців; приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон;
- будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- психоневрологічні інтернати; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ

Текст 1.

Тортури як інструмент насилля в тоталітарних державах

Тортури визначаються як методи фізичного чи психологічного впливу на людину з метою отримання від неї необхідних свідчень, або виконання певних дій, або відмови від своїх переконань, або для приниження і отримання психологічної зверхності над мордованою людиною. Існує безліч свідчень про використання тортур різними ворогуючими сторонами, групами, організаціями, установами і державними системами з найдавніших часів, почути про їх застосування можна і сьогодні. Закономірно постає питання, наскільки тортури і методи фізичного впливу легальні та чи вони являють схвалений державою елемент роботи слідчо-судової машини, приміром, в застосуванні на допитах?

У сталінському СРСР, що формально проголосив верховенство «соціалістичної законності», не могло бути й мови про офіційне схвалення застосування тортур для отримання потрібних показань від підслідчих. Однак на практиці справа виглядала зовсім інакше. Використовуючи примус як один із головних інструментів у процесі побудови нового суспільства, більшовицьке керівництво і, особливо, особисто Сталін неформально не тільки схвалювали застосування методів фізичного впливу, а й прямо наказували застосовувати його в під час «великого терору» в 1937–1938 рр. Така практика тривала і в післявоєнних судово-слідчих процесах, особливо у «справі лікарів» і справі Єврейського антифашистського комітету в 1949–1952 рр. Після смерті Сталіна радянська прокуратура здійснила перевірку низки політичних процесів і групових судових справ, коли було з'ясовано, що «свідчення визнання» отримані під тортурами. Комісія ЦК КПРС під керівництвом секретаря ЦК П. Поспєлова виявила «факти незаконних репресій, фальсифікації слідчих справ, застосування тортур і мордування в'язнів»¹⁷. У доповіді комісії Поспєлова в 1956 р. були наведені документи, які свідчили про те, що тортури і мордування в'язнів були санкціоновані особисто Сталіним. Зокрема, телеграма Сталіна від 10 січня 1939 р. підтверджувала встановлену ЦК ВКП(б) практику «застосування фізичного впливу» (тобто тортур) на допитах. Існують документи з особистими резолюціями Сталіна, де він наказує піддавати тортурам арештованих. Заступник міністра внутрішніх справ С. Голідзе розповідав, що Сталін у 1952 р. вимагав закувати арештованих у кайдани і «лупцювати нещадно». Міністр держбезпеки С. Ігнат'єв доповідав Сталіну про застосування щодо арештованих «заходів фізичного впливу». Згідно з розпискою комісії президії ЦК КПРС до самої президії ЦК КПРС про результати роботи з розслідування причин репресій (комісія М. М. Шверника в 1961–1963 рр.), арештовані, які не давали свідчень, що від них вимагалися, як правило, піддавалися жакливим тортурам і мордуванню. До них застосовувалися так звані «стійки», «конвеєрні допити», ув'язнення до карцеру, утримання в спеціально обладнаних вогких, холодних або дуже спекотних приміщеннях, позбавлення сну, їжі, води, побиття і різні тортури. Ось, що писав, приміром, підслідчий у справі «сіоністської змови» проти вождя І. І. Гольдштейн:

«19 грудня 1947 р. я був арештований у Москві органами МДБ СРСР і перепроваджений на Луб'янку, а згодом у слідчу тюрму в Лефортово. Тут... від мене стали вимагати, щоб я сам зізнався і розповів про свою нібито ворожу діяльність проти Батьківщини. Мене почали жорстоко і довго бити гумовим дубцем... Били до того, що я ні стояти, ні сидіти не міг. ...Через якийсь час мені запропонували підписати протокол (нібито продиктований мною), у якому

¹⁷ Наумов В. П. К истории секретного доклада Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4.

говорилося, що я визнаю себе винним. Я... відмовився підписати такий протокол. Тоді слідчий Сорокін і ще один полковник... стали так сильно мене бити, що в мене на декілька тижнів обличчя страшенно набрякло і я упродовж кількох місяців став погано чути, особливо правим вухом. ...Усього мене піддавали побиттю вісім разів, вимагаючи все нових і нових зізнань. Вимучений... денними і нічними допитами, тероризований побиттями, лайкою і погрозами, я впав у глибокий відчай, у повний моральний маразм і став обмовляти себе й інших осіб у найтяжчих злочинах»¹⁸. Слід відзначити, що факти, відкриті й описані комісіями партії у після-сталінський період, складали лише верхівку айсберга. Залишається тільки здогадуватися про масштаби застосування заходів фізичного впливу і тортур на низовому рівні сталінського репресивного апарату.

Як і сталінський СРСР, нацистська Німеччина дає досить прикладів систематичного порушення недоторканності особистості і фізичного впливу на підслідних з метою отримання від них необхідної інформації. Крім державної машини правосуддя, у Третьому райху упродовж 1930-х рр. були створені різноманітні поліцейні служби, які де-факто були виведені з-під контролю Міністерства внутрішніх справ і підпорядковані службі безпеки нацистської партії – СС. Генріх Гімmlер з 1936 р. став не лише райхсфюрером СС, а й керівником поліцейних органів Третього райху. Внаслідок цього, різновиди поліції, що існували в державі, перейшли в підпорядкування СС. Функції з розслідування і виявлення політичних і расових супротивників Третього райху були покладені на один з різновидів поліції, що називалася гестапо (скорочення від нім. *Geheime Staatspolizei* – «таємна державна поліція»). Як пише учасник французького Руху опору історик Жак Деларю, «допити осіб, арештованих в індивідуальному порядку, в гестапо майже завжди супроводжувалися тортурами. Способи змусити арештованих говорити всюди були приблизно ті самі. Кати ставили свої жертви колінами на трикутну лінійку і тиснули їм на плечі; їх підвішували за відведені назад руки і тримали так, поки вони не втрачали свідомості; їх били кулаками, ногами, батогами з бичачих жил; непритомних обливали холодною водою, щоб повернути до тями. Їм обпилювали зуби, виривали нігті, припалювали цигарками, а часом і паяльною лампою. Застосовували і тортури електричним струмом, коли один дріт прикріплювався на нозі, а іншим торкалися до найбільш чутливих точок тіла. Лезом розтинали шкіру на підшвах і змушували топтатися по солі. Між пальців ніг затискали змочені бензином ганчірки і запалювали їх. Ще одна тортура полягала в тому, що в'язня в наручниках занурювали в крижану воду, його голову тримали під водою доти, доки він не захлинався, потім голову за волосся піднімали над водою і, якщо допитуваний відмовлявся говорити, тортуру продовжували»¹⁹. Таким само широким застосуванням методів фізичного впливу при розслідуванні підпільної і партизанської активності відзначалася і діяльність каральних органів нацистського окупаційного режиму на захоплених східних територіях, населення яких – слов'яни – розглядалося як люди «другого сорту», стосовно яких не діяли жодні «культурні» рамки і обмеження.

Підбиваючи підсумки цього розділу, відзначимо, що людська гідність і право на недоторканність ніколи не були неперехідною нормою ні для нацистського, ні для сталінського тоталітарних режимів. Ставлення до людини не як до самоцінної особистості, а як до гвинтика в системі державної і суспільної машини, переважання інтересів політичного й ідеологічного плану над повагою до окремого індивідуума стали правилом для обох систем, які піднесли до норми застосування насилля – морального і фізичного – над своїми жертвами для досягнення своїх цілей.

¹⁸ Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм. – М.: Международные отношения, 2003. – С. 383–384.

¹⁹ Деларю Ж. История гестапо. – М.: Центрполиграф, 2004. – С. 324.

Текст 2.**Свобода від жорстокого й такого, що принижує людську гідність, поводження**

Гідність – джерело всіх прав і свобод людини. У статті 28 Конституції України зазначено: «Кожен має право на повагу до його гідності...». Ця стаття містить також і заборону найгірших форм приниження гідності людини: «...Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам».

Заборону катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження і покарання містять Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (стаття 3), Загальна декларація прав людини (стаття 5) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (стаття 7).

Стаття 3 Європейської конвенції з прав людини: «Нікого не може бути піддано **катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню**»²⁰.

Свобода від поганого та такого, що принижує гідність, поводження і покарання є одним із небагатьох прав людини, які мають абсолютний характер. Тобто немає жодної підстави, не може бути жодного виправдання дій або бездіяльності державних органів, які б обумовлювали катування і жорстоке поводження. Навіть у виняткових обставинах, таких, як боротьба з тероризмом, боротьба з організованою злочинністю, викрадення людей, катування нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження і покарання не може бути виправданим. У Європейській конвенції є стаття 15, яка також дає підстави для обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану, війни, коли є загроза життю. Проте, і «це положення не може слугувати підставою для будь-якого відступу (...) від положень статті 3».

Залежно від рівня жорстокості поганого поводження, Конвенція виокремлює три типи дій:

- а) катування,
- б) нелюдське поводження,
- в) таке, що принижує гідність, поводження або покарання.

Порушення статті 3 Конвенції складає не будь-яке погане поводження. Для того, щоб воно підпало під сферу дії цієї статті визначається, так званий, «мінімальний рівень жорстокості». Він залежить від усіх обставин конкретної ситуації, включаючи:

- тривалість;
- фізичні і психологічні наслідки;
- стать, вік і стан здоров'я постраждалої особи;
- форму та методи застосування.

Зазвичай, Суд у винесенні рішення, крім визначення – чи було порушено статтю 3 Європейської конвенції, визначає також кваліфікацію поганого поводження. Чи було це катуванням, чи нелюдським поводженням, чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням.

Різниця між катуванням та іншими формами поганого поводження залежить від

- а) мети насилля,
- б) інтенсивності та жорстокості насилля.

Катування визначається як насильство, що використовується з метою отримання визнання, покарання або залякування. «(...) термін "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати

²⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди (...)», – так визначає термін «катування» Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження і покарання²¹. На Конвенцію ООН проти катувань часто посилається Європейський суд з прав людини, визначаючи дії жорстоким поводженням чи катуванням. Так, у рішенні у справі «Тесленко проти України»²² Європейський суд зазначає: «Окрім тяжкості поводження, враховується елемент навмисності катувань, відповідно до Конвенції ООН проти катувань (...)». Заявник, підозрюваний у кримінальній справі, скаржився на катування з боку працівників міліції. Заявника змушували стояти протягом тривалого часу з широко розставленими ногами, намагались вставити палицю в його анус та надягали на його голову поліетиленовий пакет, що не дозволяв йому дихати. У гаражі відділення міліції його змушували роздягнутись догола, прикували наручниками до радіатора та обливали холодною водою із шланга автомийки, поки він не втратив свідомість. Факти жорстокого поводження з метою отримання свідчень були встановлені і було визнано наявність катувань стосовно заявника.

У своєму рішенні Європейський суд посилався на власні рішення у прецедентних справах, зокрема, у справі «Селмуні проти Франції»²³, зазначаючи, що суворі стандарти у сфері прав людини та основоположних свобод відповідно та невідворотно вимагають більшої твердості в оцінці порушень фундаментальних цінностей демократичного суспільства. «(...) акти фізичного, а також психологічного насильства, що мають особливо серйозний і жорстокий характер та можуть викликати "жорсткий" біль і страждання, рівнозначні катуванням», – зазначено у рішенні у справі «Селмуні проти Франції». Цією фразою Суд звертав увагу й на те, що класифікація з його боку стосовно катувань може змінитись у майбутньому, оскільки Конвенція є «живим інструментом, що має тлумачитись з урахуванням існуючих на цей час умов (...)».

Як уже зазначалось, порушенням статті 3 Європейської конвенції буде й нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження. Європейський суд лише формально відрізняє таке поводження від катувань, оскільки ця різниця залежить лише від мети поганого поводження, інтенсивності та жорстокості заподіяних страждань. Визначаючи «інтенсивність та жорстокість», суд бере до уваги такі фактори:

- тривалість,
- фізичні та психологічні наслідки,
- стать, вік та стан здоров'я постраждалої особи,
- форми та методи застосування.

Нелюдське поводження, зокрема, було визнано Європейським судом у справі «Федоров і Федорова проти України»²⁴ у ситуації, коли під час примусової госпіталізації до психіатричної лікарні заявнику було зламано щелепу. Працівники міліції стверджували, що заявник сам собі заподіяв тілесні ушкодження, вдарившись головою об машину швидкої допомоги, коли опирався

²¹ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Резолюція 39/46 ГА ООН, прийнята 10 грудня 1984 року: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085

²² CASE OF TESLENKO v. UKRAINE, Application no. 55528/08. 20 March 2012 <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-108189>.

²³ CASE OF SELMOUNI v. FRANCE, Application no. 25803/94. 28 July 1999. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58287>

²⁴ CASE OF FYODOROV AND FYODOROVA v. UKRAINE, Application no. 39229/03. 7 October 2011. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105478>

працівникам міліції, які намагались посадити його в автомобіль. Натомість, Європейський суд зазначив, що «незалежно від того, спричинив (...) заявник тілесні ушкодження сам собі, внаслідок ударів об різні предмети (...), чи вони були нанесені співробітниками міліції (...), Уряд не зміг довести, що ці пошкодження могли бути отримані внаслідок застосування сили, доречної у даних обставинах».

Один із прикладів кваліфікації Європейським судом такого, що принижує гідність, поведження є справа «А. проти Сполученого Королівства»²⁵. Нібито «важкого» дев'ятирічного підлітка декілька разів вдарив палкою вітчим, що спричинило тілесні ушкодження та страждання. Англійське законодавство на той час визнавало так зване «розумне покарання». Тому чоловіка, який застосував силу, було спочатку засуджено, але потім виправдано. Європейський суд, оскарживши поняття англійського законодавства «помірне тілесне покарання», виніс рішення, що це тілесне покарання було актом такого, що принижує гідність, поведження. Після цього та ще кількох рішень Європейського суду тілесні покарання були заборонені у законодавстві Сполученого Королівства.

---

²⁵ CASE OF A. v. THE UNITED KINGDOM. Application no. 100/1997/884/1096. 23 September 1998.
<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58232>